بەهای دادپەروەری لە حەکایەتی فۆلکلۆری کوردیدا

بەهار صالح أبابکر [١]، مەولود ابراهیم حەسەن [٢]

[١،٢] بەشی زمانی کوردی، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین، ، شاری هەولێر، هەرێمی کوردستان، عێراق.

Corresponding author's e-mail: Mawlud.hassan@su.edu.krd

پوختە:

ئەم توێژینەوە بە ناونیشانی «بەهای دادپەروەری لە حەکایەتی فۆلکلۆری کوردیدا» دایە، مەبەستیەتی کاریگەری دادپەروەری لە حەکایەتی فۆلکلۆری کوردی بخاتە ڕوو، توێژینەوەکە هەوڵ دەدات کۆمەڵێک لایەنی گرنگ دەربخات، وەکو (چەمکی ژیان، چەمکی فۆلکلۆر و چەمکی حەکایەت). هەروەها ناساندنی جۆرەکانی حەکایەت لە فۆلکلۆری کوردیدا لەگەڵ ئەوەشدا خستنەڕووی بەهاکان و بەتایبەتی بەها کۆمەڵایەتییەکان لەناویشیاندا کاریگەری دادپەروەری لەسەر گوێگر . توێژەرەکان گەیشتوونەتە ئەو ڕایەی کە حەکایەت سەرچاوەیەکی بە نرخی زانیاری و پەروەردە کردنە. یەکێک لە دەرئەنجامەکانی ئەم توێژینەوەیە بریتییە لەوەی کە دادپەروەری لە سەرووی هەموو پەیوەندیە کۆمەڵایەتیەکانەوەیە و دەبێتە هۆی ڕێکخستنی ژیانی تاکەکانی کۆمەڵگە، لەپاڵیشیدا نادادپەروەری هۆکارێکی بنەڕەتییە بۆ تێکچوونی سیستەمی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگە.

وشە کلیلییەکان: (ژیان، حەکایەت، بەها، دادپەروەری)

ملخص:

هذا البحث تحت العنوان «القیم العدالة في حکایة الفولکلوریة الکردیة»، تهدف إلی إظهار مدی تأثیر العدالة في الحکایة الفولکلوریة، في هذه الدراسة حاولت لباحثة الی اظهار المفاهیم من جوانب الحیاة و الفولکلور و الحکایة الکوردیة، وتهدف الی تعریف أنواع الحکایات الکوردیة و معاننا الی اظهار القیم الاجتماعیة وتأثر العدالة من جانب القارئ. وقد اکد البحث ان الحکایة تعد من المصادر المهمة لکسب المعلومات بهدف التعلیم، و من استنتاجات هذة البحث یبین لنا أن العدالة فوق جمیع العلاقات الاجتماعیة و تهدف الی تنظیم حیاة الفرد في المجتمع و عکس ذلك هي احد الاسباب الاساسیة لانهیار النظام الاجتماعي في المجتمع.

الكلمات المفتاحية: (حیاة، حکایة، قیم، عدالة)

گۆڤاری زانكۆی هەڵەبجە:گۆڤارێكی زانستی ئەكادیمیە زانكۆی هەڵەبجە دەری دەكات	
بەرگ	٦ ژمارە ٣ ساڵی(٢٠٢١)
ڕێككەوتەكان	ڕێكەوتی وەرگرتن: ٢٠٢١/٤/١٧ | ڕێككەوتی پەسەندكردن: ٢٠٢١/٦/١٤ | ڕێككەوتی بڵاوكردنەوە: ٢٠٢١/٩/٣٠
ئیمەیلی توێژەر	Mawlud.hassan@su.edu.krd
مافی چاپ و بڵاو كردنەوە	©٢٠٢١ بەهار صالح أبابكر، پ. د. مەولود ابراهیم حەسەن،گەیشتن بەم توێژینەوەیە كراوەیە لەژێر ڕەزامەندی CCBY-NC_ND 4.0

Abstract

The present study which is entitled “The Justice Value in Kurdish Folkloric Tales” aims to explore the effect of justice in folkloric tales. It attempts to unfold different concepts and aspects pertaining to life through Kurdish folkloric tales. It also tries to find the different types of Kurdish tales, paying special attention to the social values underlying them.

The study confirms that tales are an important source of information that serves pedagogical purposes. It also highlights the superiority of justices in social relations as it organizes individuals’ life in the society. The absence of justice is one of the main reasons behind the collapse of the social system in the society.

Keywords: life, tale, value, juctice

پێشەکی:

فۆلکلۆر وەك بەشێکی سەرەکی توێژینەوەی ئەدەبی، گرنگی خۆی هەیە لە نێو ڕێبازی لێکۆڵینەوە و کاری زانستیدا، بەتایبەتی حەکایەت گەوهەرێکی بەنرخی کانگای زانست و زانیارییە، بۆ ئەم مەبەستە ناونیشانی توێژینەوەکە بریتییە لە (بەها کۆمەڵایەتیەکان لە حەکایەتی فۆلکلۆری کوردیدا (دادپەروەری بە نموونە)، ئەرکی ئەم لێکۆڵینەوەیە، جگە لە ئاشناکردنمان بە چیەتی ژیان و حەکایەت وەکو سەرچاوەیەکی زانیاری ، دەرخستنی ئەو بەها کۆمەڵایەتیانەی، کە لە دەقی حەکایەتە کۆکراوەکانی (جەمال گردەسۆری)دا هەیە، بەتایبەتی بەهای دادپەروەری و نادادپەروەری، کە ڕۆڵێکی گرنگیان هەیە لە ڕێکخستنی ژیان.

-ڕێبازی توێژینەوەکە: بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی توێژینەوەکە پەیڕەوی میتۆدی (وەسفی – شیکاری) کراوە، لەگەڵ خستنەڕووی لایەنە تیۆرییەکە لەپاڵ ئەو لایەنەش لایەنی شیکاری و پراکتیکی ئەم بەهایانە لە حەکایەتەکاندا خراونەتە بەرباس و شیکردنەوە.

گرنگی توێژینەوەکە:

گرنگی ئەم توێژینەوەیە وردبوونەوەیە لە دەرخستنی کاریگەری بەها کۆمەڵایەتیەکان لە نێو حەکایەتی فۆلکلۆری کوردیدا، کۆمەڵێک وردەکاری گرنگمان بۆ دەردەکەوێت، بەتایبەتی دادپەروەری وەکو بەهایەکی بەرزی کۆمەڵایەتی. کەرەستەی توێژینەوەکە بریتییە لە چەند بەرهەمێکی کۆکراوەی حەکایەتەکانی (جەمال گردەسۆری)، لە ئەنجامی شیکردنەوەی ئەو بەرهەمانە، کەرەستەی توێژینەوەکەیان پێک هێناوە.

-پێکهاتەی توێژینەوەکە: ئەم توێژینەوەیە لە دوو بەشی سەرەکی پێک دێت:-

-بەشی یەکەم: ئەم بەشە زیاتر بەشێکی تیۆرییە و لەم تەوەرانەی خوارەوە پێکهاتووە، کە بریتین لە:-

-چەمکی ژیان

-تێڕوانینی ئایین بۆ ژیان

-بەهاکانی ژیان

-بەشی دووەم: ئەم بەشە زیاتر بەشێکی پراکتیکییە و لەم تەوەرانەی خوارەوە پێکهاتووە، کە بریتین لە:-

-چەمکی فۆلکلۆر و حەکایەت

-جۆرەکانی حەکایەت

-تایبەتمەندیەکانی حەکایەت

-ڕەهەندەکانی دادپەروەری و نادادپەروەری لە حەکایەتی فۆلکلۆری کوردیدا

لە کۆتاییشدا، هەموو ئەو ئەنجامانەمان خستۆتەڕوو، کە لە دووتوێی توێژینەوەکەدا پێی گەیشتووین لەگەڵ خستنەڕووی لیستی سەرچاوەکاندا.

بەشی یەکەم: ڕوانینێکی گشتی بۆ چەمکەکانی ژیان

تەوەری یەکەم: چەمکی ژیان

١: ژیان لەڕووی وشەییەوە

وشەی ژیان لە چەند فەرهەنگێکی جیادا بەم شێوەیە مانای لێکدراوەتەوە، بۆ نموونە لە (فەرهەنگی ئازادی)دا کە فەرهەنگێکی (ئینگلیزی-کوردی)یە بەم واتایانە هاتووە: ((گیاندار، ژیان، ژیاننامە، Life)) (قەرەداخی، ٢٠٠٦، ٥٣١). هەروەها لە زمانی فارسیدا لە فەرهەنگی هەژیر، کە فەرهەنگێکی (فارسی- کوردی)یە پەیڤی (زندگانی/ زندگی) لەبەرامبەر ((ژین، ژیان، نزگ، زیوار، ڕابواردنی تەمەن)) هاتووە، (هەژیر پوور، ٢٠٠٨، ٦٩٠).

٢: مانای ژیان لە ڕووی زاراوەییەوە

زۆرێك لە زاناو توێژەر و فەیلەسوفان هەر یەکە لە ڕوانگەیەکەوە پێناسەی ژیانیان کردووە، هەر یەکێك لەو پێناسانە بەشێك لە پرسیارەکانی وەکو ژیان چییە؟ ژیان دەربارەی چییە؟ ئامانج لە ژیان چییە؟ ئایا ژیان ئامانجدارە؟ چ شتێك وا دەکات ژیان مانادار بێت؟ دەکرێت مرۆڤ بێ پەیام بێت لە ژیان؟و ....تاد، وەڵام دەداتەوە. بەشێوەیەکی گشتی بیروڕاکان دەربارەی ژیان دابەش دەبن بۆ دوو تێڕوانینی جیاواز، کۆمەڵێکیان ژیان بە شتێکی کەم بایەخ و بێ بەها مانا دەکەن و ڕەشبینانە دەڕوانن، وەکو (شۆپنهاوەر، کانت، تۆلستۆی، ....هتد). (شۆپنهاوەر) دەڵێت: ((ژیان مامەڵەیەکە، کە بە تێکشکان و دارمانێکی تەواو کۆتایی دێت، چونکە تەواوی ئارەزووەکان و ئومێدەکانی ئێمە، لە دەمی ئەژدیهایەکی مەرگدا تیادەچن، ئێمە لە دوای ئەو هەموو هەوڵانەی، کە بۆ بەدەستهێنانی بەختەوەری داومانن، جگە لە بەشتێك لە پیری و نائومێدی و مەرگ نەگەیشتین)) (مهرین، ٢٠٠٩، ٢٦٤)، لێرەدا ڕەشبینانە دەڕوانێ بۆ هەوڵەکانی مرۆڤ لە بەدەست هێنانی بەختەوەری، هەموو هەوڵەکانی مرۆڤ لە ژێر کاریگەری هەستەکان و دەروونی بڕیاری لێ دەدرێت، بوونی ئەو هەموو ئارەزووە زۆرە، کە وا تێدەگەن هۆکاری بەختەوەرییە، بەڵام ئەو بە شتێکی بێ بایەخ لێی دەڕوانێت و پێی وایە، ژیان بە مەرگ و لەناوچوون کۆتایی دێت، کەواتە بەختەوەری بێ کۆتایی لەڕاستیدا بوونی نییە. کۆمەڵەکەی تر بە پێچەوانەی ئەمە گەشبینانە لە ژیان دەدوێن، ژیان بە مانای ئەنجامدانی کرداری چاك و ئامانجدار دادەنێن، وەکو (سوقرات و ئەفلاتون):

أ--سوقڕات (سوکرات): فەیلەسوفی یۆنانی لە (٤٦٩- ٣٩٩ پ. ز) ژیاوە، ئەو بڕوای وایە ((ژیان بریتییە لە دەروون (ڕۆح)، ئەو هەموو (بوون) بە هەبوویەکی زیندوو دەبینێت، کە یەك دەروون (ڕۆح) ی هەیە)) (بدوی، ٢٠٠٣، ١٦٥). بوون بۆ هەموو تاکێك تەنیا یەك جارە و دووبارە بوونەوەی (ڕۆح) بەخشین بە هیچ تاکێك، یاخود هیچ گیانلەبەرێك نابەخشرێت، هەر لەبەر ئەمەیە، کە سوکرات لەسەر پەرستگایەکەی، کە ناوی (دلفی) بوو، نووسیبووی: ((خۆت بناسە)) (کامیل ، ٢٠١٣، ٧٦)، چونکە سوکرات ویستویەتی بەرەو ئەوەمان ببات، کە مرۆڤ ئاواتی ئەوەیە بگات بە نەمری، ئەمەش ئەوکاتە دێتە دی، کە مرۆڤ خۆی ناسی و ژیانیشی ناسی، بەڵام گەیشتن بە نەمری تەنها بەکار و کردەوەی چاك و باش بەدی دێت لەژیاندا ، بە پێی باوەڕی ئایینە ئاسمانیەکان، نەك بە مانەوەی ڕۆح لەژیان بۆ هەتا هەتایی، چونکە ژیان بۆ هەموو گیانلەبەرێك دەستپێك و کۆتایی هە یەو لە ماوەیەکی دیاریکراودا کۆتایی دێت ، باشترین بەڵگەش بۆ ئەم قسەیەمان ناوی سوقڕات خۆیەتی، کە بۆ هەتا هەتایی ناوی دەمێنێتەوە کەچی خۆی نەماوە.

ب- ئەفلاتون: لە دوای سوکرات بە دووەم فەیلەسوفی یۆنانی دادەندرێت، هیچ لێکۆڵینەوە و توێژینەوەیەکی زانستی نابینین، کە نەگەڕابێتەوە بۆ وتە و وشە و لێکدانەوەکانی ئەم زانایە بۆ تێڕوانینی خۆیان بۆ ژیان.

حەمەکەریم لە نامەی دکتۆراکەیدا دەڵێت: ((ئەفلاتون یەکەم کەسە، کە باسی لە مانای ژیان لە ڕووی فەلسەفیەوە کردووە و لای ئەو (زیندوو) کەسێکە، کە جوڵەیەکی خودی پێدراوە و ئەمەش گەوهەری ژیانە)) (حەمەکەریم، ٢٠١٤، ٤٦)، لێرەدا مەبەستی ئەفلاتون ڕوونە، بوونی هەموو مرۆڤێك دەبەستێتەوە بە زیندوێتی لە کار و چالاکیە خودییەکاندا، ئەمەش بەهۆی ئەو جوڵە و خودیەی دروستکارەکەی پێی بەخشیوە.

دەتوانین بڵێین ژیان بریتییە لەو ساتەی مرۆڤ تیایدا لە دایك دەبێت، تا ئەوساتەی چاوی لێك دەنێت و ماڵئاوایی لێ دەکات، ژیان بۆ مرۆڤ دەبێت بە قوتابخانەیەك لە کۆمەڵێك سەری جەنجاڵ و سەرکێشی و کاتی خۆش و دڵڕفێن، ئەم ژیانە وەك کەشتییەك لەناو دەریادا وایە، کە هەندێك جار دەمانبات بۆ کەناری خۆشی و ئارامی، هەندێك جاریش بۆ نێو شەپۆلی تووڕە و توندوتیژ و لێزمەی بارانی ناوەختی ناو دەریا، مرۆڤ خۆی دەبێت ئامانجی بۆ ئەم ژیانە هەبێت و ماناداری بکات.

تەوەری دووەم: تێڕوانینی ئایین بۆ ژیان

یەکەم: ژیان لە دیدی ئایینی ئیسلامدا

ژیان لە ئایینی ئیسلامدا بۆ دوو واتا بەکار هاتووە، یەکێکیان ئەم ژیانەی ئێستایە، کە (دونیا)یە و بۆ ماوەیەکی کاتی مرۆڤ پێیدا وەکو ڕێبوارێك گوزەر دەکات، دووەمیان ئایینی ئیسلام زیاتر مەبەستیەتی و جەختی لێ دەکاتەوە، کە ژیانی دوای مردنە (قیامەت)، چونکە بە پێی دەقە پیرۆزە ئایینییەکان، ژیانی دوای مردن بێ کۆتاییە و ((خوای گەورە ئایینی ئیسلامی داناوە، بۆ ئەوەی ببێت بە بەرنامەی ژیانی مرۆڤایەتی، کە دەقاو دەق بڕیار و ڕێنماییەکان لە ژیاندا بەڕێوە ببەن، چونکە هیچ بوارێك نییە لە بوارەکانی ژیانی دونیا، کە ئایینی ئیسلام بڕیار و ڕوونکردنەوەی لە بارەیەوە نەدابێت، بۆ ئەوەی مرۆڤەکان ئەو ئامانج و مەبەستەی بۆی دروستکراون جێبەجێ بکەن)) (بن عبداللە، ٢٠١٧، ٧)، هەموو دەقە ئایینیە ئاسمانییەکان بۆ مرۆڤ و مرۆڤایەتی هاتوونەتە خوارەوە، ئایینی ئیسلامیش یەکێکە لەو ئایینە ئاسمانییانەی، کە دوا پەیامی خواییە بۆ مرۆڤایەتی، تا پێوەی پابەند بن و بەرنامەکەی جێبەجێ بکەن.

دووەم: ژیان لە دیدی ئایینی مەسیحیدا

ئەم ئایینە وەکو ئایینەکانی تر، بانگەوازی بۆ دادپەروەری و ڕەوشتی ژیاری و یەکتاپەرستی دەکرد، مەبەستی بوو هەموو تاکێك لە ماف و ئەرکدا یەکسان بن، لە ((ئایینی مەسیحی واهاتووە، کە ژیان بە ڕێکەوت نییە، بەڵکو لە هەموو ژیانێکدا واتا و مەبەستێك هەیە، مەسیحییەکان باوەڕیان وایە، کە خوا زەوی و هەرچی لەسەری دەژیت ئەو دروستی کردووە. هەروەها خودا ئادەمیزادی دروستکردووە و خۆشی دەوێت، بۆ ئەوە دروستی کردوون تاوەکو بیپەرستن و پەیوەندیان لەگەڵی بەردەوام بێت، وەداوا لە ئێمە دەکات یەکتریمان خۆش بوێت)) (https://christianity.org/ Christianity life)، لێرەدا پەیامەکە ڕوونە، کە ئایینی مەسیحی هەڵگری پەیامی خۆشەویستی نێوان تاکەکانە، ئەم خۆشەویستیەش بە دروستکردنی پەیوەندی بەهێز لەگەڵ خوا پەیدا دەبێت، هەموو ئەمانەش بە پەرستن و جێبەجێکردنی سەرجەم ئەو فەرمانانەی، کە لە پەیامەکانیدا لە ڕێگەی پەیامبەرەکەیەوە ناردوویەتی.

تەوەری سێ یەم: بەهاکانی ژیان

بەها وەکو وشەیەکی فەرهەنگی لە زمانی کوردیدا بە ئیدیۆم و هاوواتای تر بەکارهاتووە، ئەوەی بۆ ئەم توێژینەوەیە پێویستە وشەی بەها لە هەردوو ڕووی فەرهەنگی و زاراوەییەوە شیبکەینەوە.

یەکەم: بەها لە ڕووی فەرهەنگییەوە:

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

بەها لە زمانی ئینگلیزی بە (values) دەنووسرێت، ئەمەش بە واتای ((پلە، بایەخ، ڕێزگرتن، گرینگی پێدان هاتووە، لە زمانی فەرەنسیش بە (valeur) دەنووسرێت، کە بەواتای: نرخ، ڕێژە، دراو)) هاتووە، (سوقی و خولقی، ٢٠١٣، ٢٠١١). هەروەها لە فەرهەنگی (المنجد في اللغة العربية المعاصرة)، کە فەرهەنگێکی (عەرەبی- عەرەبی)یە، بەها بە واتای ((سعر، ثمن،- واتە: نرخ، بەها)) هاتووە، (مجموعة من الكتاب، ٢٠١٣، ١١٩٨)، بە چەندین جۆری تریش هاتووە، بەڵام بۆ ئەم توێژینەوەیە ئەم چەند فەرهەنگەی سەرەوەمان ئاماژە پێ کردووە.

دووەم: بەها لە ڕووی زاراوەییەوە:

بەهاکان کۆمەڵە چەمکێکن ڕۆڵیان لە ڕێکخستن و خۆشگوزەرانی کۆمەڵگەدا هەیە، بەهایەکان کۆمەڵێك ((بنەمای سەرەکین یاخود پێوەرن لە ڕێگەیانەوە تاکەکانی کۆمەڵگە، بۆ دارشتنی ئامانج و نموونە باڵاکانیان کار دەکەن)) (العجیلی، ١٩٨٥، ٣٨)، کەواتە بەهایەکان بنچینەیەکی سەرەکین لە بنیاتنان و بەدەستهێنانی ئامانجەکانی تاکی کۆمەڵگەدا، بەهۆی پەیڕەوکردنی بەها جوانەکان و جێبجێکردنیان لەلایەن تاکەوە، کۆمەڵگە وەکو نموونەی باڵا دەردەکەوێت.

جۆرەکانی بەها:-

بەهایەکان جۆراو جۆرن بەپێی پۆلێنکردنی (white)، بەهایەکان دەکرێت بە هەشت جۆری سەرەکی وەکو بەهای((کۆمەڵایەتی، ڕەوشتی، نەتەوایەتی، کەسی، ڕۆشنبیری، فەلسەفی، ئاینی، ئابوری)) (پەتی، ٢٠٠٧، ٦٩-٧٤)، لێرەدا ئاماژە بە بەشێکیان دەکەین:-

١-بەها کۆمەڵایەتیەکان

بەها کەلتوری و کۆمەڵایەتیەکان لە ڕێگەی دەربڕین و ڕەفتارەوە بە دیار دەکەوێت و دەبێت بە ڕەمزێك بۆ کۆمەڵگە، لەم بارەیەوە محەمەد أمین دەڵێت: ((بەها ئەو پاڵنەرە (ئایدۆلۆژیە)یە، کە کار دەکاتە سەر هزر و ڕەفتاری مرۆڤ، یاخود شێوازێکی ڕەفتاریە، کە هزر و بیروباوەڕەکانی مرۆڤ کار تێ دەکات، ئەم شێوازانەش ڕەفتاری مرۆڤ دەخەنە قالبێکی دیاریکراوەوە، بە جۆرێك، کە لەگەڵ ئەوەی کۆمەڵگا داوای دەکات و بە باشی دەزانێت، بسازێت)) (محمد أمين، ٢٠١٢، ١٢)، لێرەدا بەهایەکان وەکو پێوەرێك بۆ دیاریکردنی ڕەفتاری تاکەکانی هەر کۆمەڵگەیەك بەکاردێت، چونکە بە پێی ژیانی مرۆڤ و کۆمەڵگە جیاوازی لە چۆنیەتی و چەندێتیدا دروست دەبێت.

٢-بەها ڕەوشتییەکان

یەکێکی ترە لەو بەهایانەی لە ژیانی تاکدا ڕەنگدەداتەوە، چونکە ژیانی تاك لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر لە ڕووی ڕەوشتییەوە جیاوازە، پاراستنی ڕەوشتی ((بەهاکان و جۆرەکانی پابەند بوون، ئەگەرچی ڕێژەییە، بە پێی ویستی کەسەکانە، کە ئەویش بابەتییە و بە واتایی ئەوە دێت مرۆڤەکان بە هەندێك شت کاریگەر دەبن)) (عطية، ٢٠١٠، ١٣٥)، ئەم بەها ڕەوشتییە کاریگەریان لەلای تاك لەسەر هەندێك شت زیاترە بەسەر هەندێك لە شتەکانی تردا، کە بەهای ڕەوشتین.

٣-بەها کەلتورییەکان

بەها کەلتوریەکان کۆمەڵێك دەستوور و مەرجن، کە ئاڕاستەی کۆمەڵگە دەکرێن و دەبن بە داب و نەریتی ئەم کۆمەڵگەیە، بەهۆیەوە ((ژیانی کۆمەڵایەتی لە کۆمەڵگەدا زیاتر ڕێکخراوتر و ئاڕاستەکراوتر و هاوبەندی و پەیوەستی لە نێوان ئەندامانی کۆمەڵگە زیاتر دەکات، یارمەتی بەرەنگاربوونەوە و ڕووبەڕووبونەوەی گۆڕانکارییەکانی دەدات، کە لە کۆمەڵگەدا ڕوودەدات، تاوەکو زیاتر سەقامگیر تر بێت، پەیوەستکردنی بەشە جیاوازەکانی کەلتوری کۆمەڵگە بەیەکترەوە، کەمکردنەوەی هەستی خۆویستی و ململانێی کەلتوری)) (عبدالقادر، ٢٠١٥، ٥١)، ئەم بەها کەلتوریانەی، کە تاکەکانی کۆمەڵگە ناچار بە جێبەجێ کردن دەکات دەبێتە هۆی دروستکردنی سیستەمێك بۆ ڕێکخستنی ژیانی ئەو کۆمەڵگەیە و ئەم هەڵسوکەوت و ڕەفتارانەی، کە دایدەڕێژێت تاك بە توندی پێوەی پابەند دەبێت.

٤-بەها فۆلکلۆرییەکان

یەکێك لەو بەهایانەی، کە ڕۆڵێکی گرنگی لە بوارە جیاجیاکاندا هەیە بەهای فۆلکلۆرییە، ئەم بەها فۆلکلۆریانە لەناو هەر بەرهەمێکی

ئەدەبیدا لابدەین، دەبینین ئەو بەرهەمە جوانیەکەی لە دەست دەدات، بۆیە ((نوسەران ئاوی سازگاری لێ هەڵدێنجن و بەرهەمەکانی خۆیان پێ گەش و جوان دەکەن و ئیجای لێوەردەگرن و بەشێوەیەکی تر دایدەڕێژنەوە، ئەمەش لە زۆر ڕووەوە سوودی هەیە ئەم بەرهەمە فۆلکلۆریانە لە فەوتان ڕزگاربیان دەبێت و هەریەك لەم بابەتە فۆلکلۆریانەش وەك ئاوێنەیەکی ڕەنگاو ڕەنگی لێ دێت، کە لە هەر گۆشەیەکی بە شێوە و ڕەنگێك وێنەکان دەردەکەون لە لای هەر نوسەرێك دەکەوێتە قالبی وێنەیەکی جوان و دەوڵەمەند تر دەبن و خوێندنەوەی چەند دیوێك و چەند شێوەیەك وەردەگرن)) (عیسی، ٢٠٠٩، ٢٥٣-٢٥٤)، هەریەك لە بەها فۆلکلۆریەکان و بیر و باوەڕ و هەڵسوکەوت و خورەوشتی باپیران دەبنە هەوێن بۆ داهێنانی چەندین بابەت، کە بەشدارن لە ژیانسازی و کۆمەڵگە دەپارێزێت وەکو ڕێبەرێکی دەوڵەمەند بە زانست و زانیاری بەها بەرزەکان بە جوان و قەشەنگ نیشان دەدەن و بە پێچەوانەش دژە بەهاکانی وەکو (درۆ، فێڵ، ناپاکی، ...هتد) بە ناشیرن و قێزەون نیشان دەدەن و مرۆڤەکانی لێ ئاگادار دەکەنەوە تاوەکو بەلاڕێدا نەڕۆن و سەرەنجامی خراپی نەبێت.

بەشی دووەم: جۆرەکانی حەکایەتی فۆلکلۆری کوردی

تەوەری یەکەم: دەروازەیەکی تیۆری بۆ چەمکی فۆلکلۆر و حەکایەت

١- چەمکی فۆلکلۆر

وشەی فۆلکلۆر لە ڕووی پێکهاتنەوە لە دوو وشە پێکهاتووە، یەکەم (فۆلك) واتە نەتەوە، یان کۆمەڵە خەڵکانێك دەگەیەنێت، دووەم (لۆر) بە واتای پەند، یان حیکمەت دێت، هەردوو وشە پێکەوە بەواتای زانینی کلتور و دابونەریتە باڵاکانی نەتەوە دێت. فۆلکلۆر بەچەندین شێوەی جیاواز پێناسەی بۆ کراوە ((بریتییە لە مێژووی زارەکی، کە لەلایەن کەلتوری خەڵکەوە پارێزراوە، پێك دێت لە هەموو عادەت و تەقالیدی کەلتورێکی دیاریکراو، ئەم عادەت و تەقالیدانەش میوزیك، چیرۆك، مێژوو، ئەفسانە، داستان دەگرێتەوە. فۆلکلۆر لە نەوەیەك بۆ نەوەیەکی تر گواستراوەتەوە و بە زیندوویی ماوەتەوە لە لایەن خەڵکەوە)) (پلامەر، ٢٠٢١، ١)، بەواتایەکی تر، دەکرێ بڵێین فۆلکلۆر ئەو گەوهەرە بەنرخەیە، کە لە زۆربەی بوارەکانی ژیاندا، بەتایبەتی بواری ئەدەب، دەتوانین بیکەین بە بەردی بناغەی زۆربەی بەرهەم و داهێنانەکان،

٢- چەمکی حەکایەت

بەشێکی گرنگی فۆلکلۆر (حەکایەت)ە، یەکێکە لەو هونەرە فۆلکلۆریانەی، کە بابەتەکانی لەناو جەرگەی گەلەوە هەڵدەقوڵێت، حەکایەت کاتێکی باشی لە ژیانی کۆمەڵگەی کوردەواری داگیر کردووە، ئەمە جگە لە بەسەربردنی کاتێکی خۆش چەندین پەیامی هەڵگرتووە، لە بوارەکانی پەروەردەیی و کۆمەڵایەتی و...هتد. بێگومان، ئەمەش بۆ دەسەڵاتی حەکایەتخوان دەگەڕێتەوە، ((حەکایەتخوانی بە توانا ئەزانێ چۆن وا لە گوێگر بکات هەموو هۆشی بداتێ، بەهەڵبژاردنی شێوەی وتن و دەست جوڵاندن و دەربڕینی وشەکان)) (تەقی، ١٩٩٢، ٥١)، شارەزایی و لێهاتووی حەکایەتخوان وا لە گوێگرەکانی دەکات حەکایەتیان لا خۆشەویست بکات و بە تاسەوە گوێی بۆ بگرن،

حەکایەت لە ڕووی واتا و چەمکەوە لە زمانی ئینگلیزیدا پێی دەوترێت (conte)، کە بە واتای ((چیرۆکێك کە لەچاو چیرۆکێکی ئاسایی، زیاتری خەیاڵ و سەرکێشی تێدابێ و زمانەکەی میللی بێت و خاوەنەکەشی نادیار بێت)) (عەلی، ٢٠١٠، ١٠)، حەکایەت بەرهەمێکی تەواو میللییە و لەبەرئەوەی پشتاوپشت دەگێڕدرێتەوە خاوەنەکەی دیار نییە. هەروەها پڕیەتی لە ڕوداوی چاوەڕوان نەکراو و بەپێز، لەلایەکی تریشەوە حەکایەت ((بە کۆنترین و بەربڵاوترین لقەکانی ئەدەبی میللی دادەندرێت، مەبەستیش لێی ڕاهێنانی خەڵکە بە پەیوەست بوون بە ڕەوشتی بەرز و ئاکاری جوان و دوورکەوتنەوە لە ڕژدی و چەوتی)) (أرمن، ٢٠٠٥، ٣٤)، بەپێی بۆچوونی هەندێك لە توێژەران حەکایەت پەیامێکی کۆمەڵایەتی هەڵگرتووە و تاکەکانی کۆمەڵگە ئاراستە دەکات،

لەو چوارچێوەیەشدا دەتوانین بڵێین حەکایەت گێڕانەوەی ئەو چیرۆك و بەسەرهاتە ڕاستیانەیە کە ڕوویانداوە لە کۆندا یاخود دروستکراون لەلایەن کەسانی بە ئەزموون و خۆشخوان، بە زمانێکی زۆر سادە و ساکار و سەرنج ڕاکێش باسکراون، لە هەمان کاتدا حەکایەت هەڵگری

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

چەندین پەیامە لە ناوەڕۆکەکەیدا، هەموو ئەمانەش مەبەست لێی پەروەردەکرنی تاکەکانی کۆمەڵگەیە.

٣- ئامانج و گرنگی و تایبەتمەندیەکانی حەکایەت

حەکایەت کۆمەڵێك ئامانج و گرنگی و تایبەتمەندی خۆی هەیە، کە جیای دەکاتەوە لە توخمەکانی تری فۆلکلۆر، گرینگترینیان ئەمانەن:-

١- حەکایەت دەبێتە هۆی وروژاندنی مێشکی گوێگر بەتایبەتی منداڵان. هەروەها دروستبوونی پرسیاری جۆراو جۆر دەربارەی ڕووداوەکانی ناو حەکایەتەکە. هەروەها بەشێکی زۆری حەکایەتەکان مەبەست لێی پەروەردە کردن بوو.

٢- حەکایەت هەستی ئازایەتی و بوێری و شانازی بەخۆکردن لەلای تاك دروست دەکات، هەر لەم بارەیەوە پیرەمێردی شاعیر باسی منداڵی خۆی دەکات و دەڵێت: ((منداڵ بووم، هەرچەندە باسی بەیتی دوانزە سوارەیان بۆ دەکردم، خۆم بە پاڵەوانێك دەزانی)) (رسول، ١٩٧٠، ٢٣)، حەکایەت وا لە وەرگر دەکات هەست بە کاتە سەختەکانی ڕووداوەکە بکات.

٣- حەکایەت پەند و وانە و حیکمەت فێری تاکەکان دەکات، واتە ((سوود وەرگرتن لە هەڵە و کەوتنی کارەکتەرەکان)) (خۆشناو، ٢٠٠٧، ٢٣)، حەکایەت هەمیشە دەرخەری ئەو ڕاستییەیە، کە هەردەم کەسە چاك و ڕەفتار جوانەکان سەردەکەون بەسەر کەسە ناڕاستگۆ و فێڵباز و خراپەکان.

٤- زۆرجار لە ڕێگەی حەکایەتەوە باسی زوڵم و زۆرداری دەسەڵاتداران کراوە، هەروەکو ((لە هەندێ ڕووداوی حەکایەتیشدا ویستراوە سوود لەچەند دیاریدەیەکی کۆمەڵایەتی و باسکردنی زوڵم و ستەمی زۆرداران بکرێتە بابەتی ڕووداوەکان)) (غەریب، ٢٠١٣، ٢٥١)، بێگومان، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ سەربەست نەبوونی تاکەکان لە دەربڕینی ناخی خۆیان.

٥- حەکایەت دەبێتە هۆی پاراستنی زمان لەبەرئەمە ((حەکایەت دەبێتە فەرهەنگی وشە و دەستەواژە، ئەمانە لەگەڵ بەرەو پێشچوونی ژیان، لەبیردا نامێننەوە و نەوەی نوێ نازانن چینە و بە چ واتایەك دێن، بەڵام حەکایەت دەیانپارێزێ)) (عەبدوڵلا، ٢٠١٤، ٥٤)، کەواتە حەکایەت ڕۆڵی بەرچاوی هەیە لە پاراستن و زیندوو مانەوەی زمانی دایك و فۆلکلۆری نەتەوە.

٦- حەکایەت دەبێتە بناغەی لە دایك بوونی کۆمەڵێك شاکاری تری ئەدەبی، وەکو داستان و ڕۆمان و چیرۆك و شیعر.

تەوەری دووەم: جۆرەکانی حەکایەت

حەکایەت لە ڕووی ناوەڕۆکەوە چەندین جۆری جیاوازی هەیە، لە ئەدەبی کوردیدا بە شێوەیەکی زانستی دیاری کراوە، لێرەدا چەند جۆرێکیان دەخەینەڕوو، بۆ ئەم توێژینەوەیە، کە ئەمانەی لای خوارەوەن:-

١-حەکایەتی ئاسایی:-

ئەم جۆرەی حەکایەت بەربڵاوترین جۆری حەکایەتە، لە هەموو جۆرەکانی تر زیاتر بەرچاو دەکەوێت، کە زۆربەی جار بۆ پەند و ئامۆژگاری و وانە لێوەرگرتن گێڕدراوەتەوە، کەوابێ حەکایەتی ئاسایی ((وزەیەك لە جوانیی واتا و هزر، ئەگەرچی بە شێوەیەکی ساکاریش بووبێت دەبەخشێتە دەوروبەری خۆی، بەتایبەت لە نێو جڤاکی میللیدا. پشوویەکیش بە دەروونی ماندوویان دەدات و چێژیان زاخاو دەداتەوە)) (حەسەن، ٢٠١٠، ١٦)، بەم پێیە بەشێوەیەکی بیرمەندانە واتا و مەبەستێك دەبەخشێت بە دەوروبەر، هۆکارێکی بنەڕەتیش بووە بۆ چێژبەخشین، بۆ نمونە لە حەکایەتی (هەژار لێی ڕاهاتووە) لە (کتێبی نمەك)دا هاتووە ((دەگێڕنەوە لەسەردەمی کۆن لە نێو کوردەواریدا، دەوڵەمەندێك هەژار ببوو، دوعای دەکرد دەیگووت، یاڕەبی خودایە ئەو دەوڵەمەندانەی هەژار بووینە دەوڵەمەندیان بکەیەوە، ئەوانەی هەژار بووینە لێی ڕاهاتوون)) (گردەسۆری، ٢٠٢١، ٣٢).

٢-حەکایەتی گیانداران (ڤابۆلا):-

گیانداران وەك بەشێکی گرنگ لە پێکهاتەی ئەم جیهانە، بەهۆی ئەزموونی مرۆڤ لەگەڵ ئاژەڵان، بەڵکو کاریگەریەکەی لە هەموو بوارەکانی ژیاندا ڕەنگی داوەتەوە، بەتایبەتی لە دونیای ئەدەبدا، حەسەن دەڵێ: ((لە حەکایەتی گیانداران، بە مرۆڤکردنی گیاندار و بە گیاندارکردنی مرۆڤ

ڕوو دەدات، هەر بۆیە لەم جۆرە حەکایەتە مرۆڤیش وەکو کارەکتەر ڕۆڵی تێدا دەگێڕێ)) (وانەی خوێندنی ماستەر١٨/١٠/٢٠١٩)، کەواتە دەشێت لەم جۆرە حەکایەتەدا مرۆڤ و گیاندار پێکەوە لە ڕووداوەکان بەشدار بن، ئەم توخمەی حەکایەت، بریتییە ((لەو جۆرە حەکایەتانەی کە ئاژەڵ ڕۆڵی سەرەکی تێدا دەبینێ و ،بە بەرەوپێشچوونی مێژووی ئەفسانەو درێژبوونەوەی داستان دادەنرێ)) (رسول، ٢٠٠٥، ٢١)، لێرەدا گیاندار دەبێتە پاڵەوانی حەکایەتەکە و هەڵسوکەوت و سیفەتی مرۆڤ پێدەبەخشرێت، بۆ نمونە لە حەکایەتی (جێی کەسەر چاك نابێتەوە)، لە کتێبی (سەربردەی کوردەواری)دا هاتووە ((دەگێڕنەوە ڕۆژێك شێرێك لەگەڵ هاوڕێیەکی دەدوێ، لە ناکاو هاوڕێیەکەی بەڕوو گرژیەوە پێی دەڵێت: دەمت دوورخەرەوە، تامی دەمت زۆر ناخۆشە، شێرەکە دەڵێ: باشە، دەڕوا، خەنجەرێك دێنێ و دەیداتە دەست هاوڕێیەکەی و پێی دەڵێ: خەنجەرێکم لێ بدە، هاوڕێیەکەی زۆر لێی دەپاڕێتەوە و دەڵێ: چۆن دەبێ؟، شێرەکەش دەیترسێنێ، بۆیە، ناچار خەنجەرێك لە شێرەکە دەدات، شێر دەڕوا چەند ڕۆژێکی پێ دەچێت، برینەکەی چاك دەبێتەوە و دەگەڕێتەوە لای هاوڕێکەی و پێی دەڵێ: سەیری شوێنی برینەکە بکە ماوە؟، هاوڕێکەی دەڵێ: نەخێر شێر دەڵێ: جێی برین چاك دەبێتەوە، بەڵام جێگای قسە وکەسەر چاك نابێتەوە)) (گردەسۆری، ٢٠٠٦، ٦٤).

٣-حەکایەتی خورافی (وڕێنە) :-

حەکایەتی خورافی بەشێکی تری حەکایەتی فۆلکلۆری کوردی پێکدەهێنێت، لە حەکایەتی خورافی توانای بە دیهێنانی ئەو شتانەیان هەیە، کە لە جیهانی واقیعدا بەدەست هێنانی ئەستەمە. حەکایەتی خورافی ((بەو جۆرە حەکایەتانە دەوترێ، کە خەیاڵ ڕۆڵی سەرەکی تێدا دەبینێ، پاڵەوانەکانی لە جیهانی نەبینراودان هەمیشە بەرامبەر بەو کاروکردەوانەی دێنە ڕێگایان یاخود بەرامبەر بەهێزی نادیاری دژ بەخۆ لە ململانێدان)) (رەسول، ٢٠٠٣، ١٧)، لە حەکایەتی خورافیدا خەیاڵ پانتایەکی فراوانی داگیرکردووە، پاڵەوانی سەرەکی ڕووداوەکان بەرەو سەرکەوتن دەبات، حەکایەتی خورافی ئەو جۆرە حەکایەتەیە زیاتر لە چوارچێوەی جیهانی خەیاڵدا دەخولێتەوە، ئەمەش بەمەبەستی دەرخستنی ئەو هێز و توانا شاراوەیەی لە جیهانی نەبینراودا هەیە، بۆ نمونە لە حەکایەتی (زمان بەرای سەرە) لە کتێبی (سەربردەی کوردەواری) دا هاتووە ((دەگێڕنەوە،کابرایەك لە گوندێك بۆ شار دەچێ لە ڕێگادا تووشی سەری مرۆڤێك دەبێ، سەرەکە بە دەنگێکی بەرز هاواری دەکرد زمان بەرای سەرە، کابرا بەم قسەیە سەری سور دەمێنێ و بە پرەپڕ دەڕوا دەچێتەوە گوندی و زمانی خۆی پێ ڕاناگیرێ ودەچێتە لای ئاغای گوندی و دەگێڕێتەوە، ئاغا پڕوای پێ نایێ، بۆیە دەڵێتە کابرای وا دەچمە شوێنەکەی درۆ بێ دەتکوژم،کابرا دەڵێ: باشە،کە دەچێ دەبینێ سەرە بێ لاشەکەی لێیە، بەڵام هیچ قسە ناکات، بۆیە ئاغا لەوێ لە سەری کابرای دەدات، لە پاشان سەرەکە دێتە وەڵام و دەڵێ:ئەدی نەمگووت زمان بەڵای سەرە)) (گردەسۆری،٢٠٠٦، ١٨).

٤-حەکایەتی گاڵتەوگەپ:-

حەکایەتی گاڵتەوگەپ جگە لەوەی بۆ چێژوەرگرتن و بەسەربردنی کاتێکی خۆشە، لەگەڵ ئەوەشدا لە پشتی ئەم قسە خۆشانەوە مەبەست و ئامانجێك خۆی حەشارداوە، حەکایەتی گاڵتە و گەپ ((چیرۆکێکی کورتە، بەڵام بەجۆرێکی گاڵتە ئامێز دارێژراوە و گیانی پێکەنینی بە بەردا کراوە)) (جامباز، ١٩٨٦، ٦)، حەکایەتی گاڵتەوگەپ دەیەوێت بەشێوەی گاڵتەوگەپ پەردە لەسەر کەم و کورتی و نارێکیەکانی ژیانی ڕۆژانەمان لا بدات، ئەمەش بە ئامانجی ڕێککردنەوەی ئەو بارودۆخە ناهەموارەی کە هەیە. بۆ نمونە لە حەکایەتی (سەرتاشم)، لە کتێبی (نمەك)دا هاتووە ((یەکێك لە پیاوێکی پرسی: هەفتەی چەند جار ریش دەتاشی؟ ئەویش گووتی: نزیکەی بیست جار لەیەك ڕۆژدا! گووتی: دارە تۆ شێتی، گووتی: نەخێر من سەرتاشم)) (گردەسۆری، ٢٠٢١، ١٥٥).

٥-حەکایەتی ئەفسانەیی:-

حەکایەتی ئەفسانەیی بەرهەمی بیری ئەو کۆمەڵگەیەیە، کە بیرو بۆچوونی خۆیان شرۆڤەیان بۆ ژیان و ڕووداوە گەردوونیەکان کردووە، ئەم جۆرە حەکایەتە ((بریتییە لەو هەستە دەروونیانە کە ئادەمیزاد بەشێوەی بەسەرهات و چیرۆك نیگاری کێشاوە، وەترس و ئارەزووی خۆی تیا دەربڕیوە و وەڵامێکی بۆ خۆی دۆزیوەتەوە)) (ابراهیم، ١٩٨٣، ١٠-١١)، حەکایەتی ئەفسانەیی، هەموو ئەو کەرەستە

ماددی و مەعنەویانەی، کە هەیە، بەرگێکی ئەفسانەیی بەبەردا دەکرێت، کە عەقڵ قەبوڵی ناکات و لە ژیانی ڕۆژانەماندا بوونی نییە، بەڵام لە حەکایەتی ئەفسانەیدا هەموو ئەو ڕووداوانە ئاساین. بۆ نمونە لە حەکایەتی (سەری بێ ئەجەل ناچێتە ژێر گڵ) لە کتێبی (نمەك)دا هاتووە ((دەگێڕنەوە لەسەردەمی کۆن لە نێو کوردەواریدا، لە گوندێك دوو گەنج بە ناوی ئەحمەد و محەمەد بە شەڕ دێن، محەمەد بۆ بەردێك دادێتەوە هەڵیبگرێ لە ئەحمەدی بدات، بەردەکە خۆی دێتە دەستی، محەمەد یەکسەر بیر دەکاتەوە، دەبێ هۆیەك هەبێ، بۆیە بەردەکە دەباتە ماڵەوە وهەڵیدەگرێ، دەڵێن چەندین ساڵی پێدەچێ ئەحمەد و محەمەد بە ساڵ دەکەون وپیر دەبن، بەڵام ئەحمەد هەر لە زووەوە تووشی نەخۆشیەك دەبێت و لە ماڵ دەکەویت و هیچ چارەسەری نابێت، خزم و کەس و کاری لە دەستی بێزار دەبن،ئارەزوومەند دەبێ بمرێ ئەجەل نەدەهات، دەڵێن ڕۆژێك کابرایەکی ئاقڵمەند لە گەڵیان دەبیت دەڵێ: براینە سەری بێ ئەجەل ناچێتە بن گڵ،زۆربەی خەڵکەکەش دەڵێت یارەبی دەبێ ئەجەلی بەچی هاتبیت، لەم کاتەدا محەمەد لە مەجلیسەکە دەبێت بەسەرهاتی بەردەکە دەگێڕێتەوە، کابرای ئاقڵمەند دەڵێ: دەبڕۆ بەردەکە بێنە محەمەدیش بەردەکە دێنێت و کابرای ئاقڵمەند بەردەکە لە محەمەد وەردەگرێ و لە سەر سنگی ئەحەمەدی دادەنێت و ئەحمەد دەمرێت)) (گردەسۆری، ٢٠٢١، ٤).

٦-حەکایەتی کۆسە:-

ئەمەش جۆرێکە لە حەکایەتی فۆلکلۆری کوردی، وەکو حەسەن دەڵێت((حەکایەتی کۆسە جۆرە حەکایەتێکە، پاڵەوانەکەی کەسێکی ژیرە و لەڕووداو و پێشهاتەکان یەکسەر ڕێگاچارە دەدۆزێتەوە، عەقڵ بە شێوەیەکی خراپ و لە ئاستێکی بەرز بەکاردێنێ و بۆ دەرچوون لە کێشەو گەیشتن بە ئامانجەکانی لە هیچ خراپیەک و تاوانێک ناپەنگێتەوە، منداڵ و پیر و ژن و بێ گوناه دەکاتە ئامانج، ڕووداوکانی نێو حەکایەتی کۆسە، ڕووداوی کۆمێدی و تراژیدی ڕەش ئامێزن)) (حەسەن، ٢٠١٩، کۆرسی ماستەر). لێرەدا دەردەکەوێت کۆسە هەموو شتێك بەکار دەهێنێت بۆ بەرژەوەندی خۆی. بۆ نمونە لە حەکایەتی (پێنج فلوسی تێدایە) لە کتێبی (نمەك) هاتووە ((دەگێڕنەوە لەسەردەمی کۆن لە نێو کوردەواریدا، لە ساڵانی حەفتایەکاندا حاجیەکی دوکاندار پێنج فلوسی خستبووە ناو حەڵانیەکەی کە لەسەری نابوو، لە کاتی فرۆشتنی شتێکی دوکانەکەی ئەگەر یەکێ بیگوتایە نرخەکەی گرانە، حاجی دوکاندار دەیگوت: بەو مەکەی تەوافم کردییە، کە ئەو حەڵانیەشم لەوێ کڕیووە پێنج فلوسی تێدایە، بەمجۆرە باوەڕی بە کڕیارەکە دەهێنا، ئەو مەبەستی لە سوێند خواردنەکەی بە ئەو پێنج فلوسەی، کە لە ناو حەڵانیەکەی دابناوە)) (گردەسۆی، ٢٠٢١، ١٦٥).

٧-حەکایەتی هەیاس:-

حەکایەتی هەیاس جۆرێکی تری حەکایەتە، وەکو حەسەن دەڵێ:((هە یاس حەکایەتی بەکارهێنانی عەقڵە بە شێوەیەکی پەندئامێز و ڕوو لە چاکە لە بەرامبەر زوڵم و نەزانی دا، لە حەکایەتی هە یاس دا پاڵەوانی سەرەکی هە میشە هە یاسە و هە یاسیش بۆ خۆی نموونەی مرۆڤی عاقڵمەند و پەندئامیزە، هە یاس کەسایەتیەکی مێژوویە و لەسەردەمی سوڵتان مەحمودی غەزنەوی دا ژیاوە و لە زۆربەی حەکایەتەکانی هە یاس ئەم دووە لە بەرامبەر یەک دان .)) (حەسەن، ٢٠١٩، کۆرسی ماستەر)، هەیاس هەمیشە وەکو کاسایەتیەکی دانا و ژیر لە ناو ڕووداوەکاندا دەردەکەوێت و چارەسەری گونجاو دەدۆزێتەوە. بۆ نمونە لە حەکایەتی (یاسا) لە کتێبی (نمەك)دا هاتووە ((دەگێڕنەوە لە سەردەمی کۆن لەنێو کوردەواریدا، ڕۆژێ لە ڕۆژان هەیاسی فەیلەسووف بەپێی یاسا حوکمی لە سێدارەدانی بۆ نزیکترین و خۆشەویسترین دۆستێکی خۆی دەرکرد، لە ناو دادگا دەستی کرد بە گریان بۆی، پێیان گوت تۆ خۆت دادوەر و سەروەر بوویت دەتتوانی چۆنت بوێ حوکمت دابوایە، بۆچی بۆی دەگری؟ لە وەڵامدا گوتی: من بۆ ئەو خۆشەویستەم دەگریم کە گیروگرفتی زەمانە بەم دەردەی بردو یاساش لەسەری کردم، کە من بەو چاوە تەماشای بکەم، کە نەمدیووە و نایناسم، یاسا لە من و لەویش گەورەترە)) (گردەسۆری، ٢٠٢١، ٢٤٧).

تەوەری سێیەم: ڕەهەندەکانی دادپەروەری و نادادپەروەری لە بەرهەمەکانی (جەمال گردەسۆری)دا

ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی بەگشتی و حەکایەت بەتایبەتی گرنگی زۆری بە بەها کۆمەڵایەتیەکان داوە، وەکو دادپەروەری و ڕاستگۆیی و دەستپاکی و جوامێری و ...هتد، هەموو ئەمانە بەتەواوی لەناو حەکایەتە فۆلکلۆرییەکان ڕەنگی داوەتەوە، هەموو ئەو حەکایەتانەش بۆ

ئەوە بووە تاوەکو نەوەکانی داهاتوو پابەند بن بەو بەها کۆمەڵایەتییانە. هەروەها فێریان بکات و پەروەردەیان بکات لەسەر ئەو بەها بەرزانە تاوەکو بەدوور بن لە کاری نابەجێ، لەم توێژینەوەیەدا جەخت دەکەینەوە لەسەر دادپەروەری وەکو یەکێک لە بەها بەرزەکان لەناو کۆمەڵگەی کوردیدا، لێرەدا دەردەکەوێت دادپەروەری چ کاریگەرییەکی هەیە لەسەر بەختەوەری تاك هەم لە دونیا هەم لە ڕۆژی دوایدا. هەروەها ئاسودەیی دەدات بە کۆمەڵگە.

سەرەتا پێویستە چەمکی دادپەروەری بناسێنین لە ڕووی کۆمەڵایەتی، چونکە دادپەروەری بە بەهایەکی کۆمەڵایەتی گرنگ دادەنرێت بۆ بنیادنانی کۆمەڵگەیەکی ئاسودە و ژیانێکی پڕ لە بەختەوەری، ئەگەر بێت و لەڕووی کۆمەڵایەتییەوە سەیری بەهای دادپەورەری بکەین، دەبینین مرۆڤی دادپەروەر هەر زوو دەبێتە خۆشەویستی خەڵك و جێگەی متمانە و ڕێز، دادپەروەری دەبێت بە بەردی بناغەی دروستکردنی کەسایەتییەکی بەهێز بۆ ڕابەرایەتی کردنی کۆمەڵەیەك یان نەتەوەیەك، کاریگەری دەبێت لەسەر هاوسەنگ ڕاگرتنی خێزان و کۆمەڵگە. ئەدەبی هەر نەتەوەیەك ڕەنگدانەوەی کەلتور و دابونەریت و هەڵوێستی ئەو نەتەوەیە خۆیەتی، هەر دیاریدە و ڕووداوێك لەناو نەتەوەدا هەبێت، کاریگەری بەسەر ئەدەبیشەوە هەیە، چونکە هەموو داهێنانە ئەدەبیەکان لەلایەن ئەو کەسانەوە بەرهەم دەهێنرێن، کە بەشیکن لەم کۆمەڵگەیە، سروشتی هەموو کۆمەڵگە و ئاین و نەتەوەیەك وایە، کە حەز بە دادپەروەری دەکەن لە قسەکردن و کردار و ڕەفتاریاندا، دادپەروەری بووە بە بەشێك لە هەموو ئەو لایەنە ماددی و مەعنەویانەی، کە لە ژیانیاندا بەرجەستەی دەکەن لەگەڵ ئەوەشدا هەندێ کەس لە نێو کۆمەڵگە بەهەر هۆیەك بێت ناتوانن دادپەروەر بن.

چەمکی دادپەروەری، کەم تا زۆر لە پێکهاتەی هەموو ژانرەکانی ئەدەبدا بەدی دەکرێت و هەیە، ئەدەبی کوردیش بەدەر نییە لە نیشاندانی بەهای دادپەروەری، بەتایبەتی لە حەکایەتی فۆلکلۆری کوردیدا، چونکە حەکایەت زۆربەی کات گێڕانەوەی ئەو ڕووداو و بەسەرهاتانەیە کە لە ژیانی واقیعدا ڕوویانداوە، لە ووردبونەوەی حەکایەتەکاندا ئەوە ڕوون دەبێتەوە، کە سەرەنجامی دادپەروەری گەیشتنە بە کامەرانی و بەختەوەری بۆ تاك و کۆمەڵگە، دادپەروەری ((بریتییە لەوەی هەر کەسێك مافی خۆی وەربگرێ، لە هەمان کاتدا دادپەروەری بەکاردەهێنرێت بۆ گوزارشت کردن لەپێوەرەکانی ڕاستی (حەق)، لە گرینگترین خاسیەتەکانی دادپەروەری بێلایەنی و ڕاستگۆییە، دوورە لە بەرژەوەندی تاکە کەسی)) (الجمال، ٢٠١٨، com.https://mawdoo٣)، کەواتە دادپەروەر تێدەکۆشێت لە پێناو بەرژەوەندی گشتی نەوەکو تاکە کەسی ئەمەش وادەکات بە بێلایەنی بمێنێتەوە، لەم سۆنگەیەوە تاکەکان مافیان پارێزراو دەبێت و جیاکاری ناکرێت لە نێوان ڕەگەز و ئاین و زمان...هتد، هەر لەم بارەیەوە دادپەروەری ((مەبەست لێی ئەوەیە هەموو کەسێك مافی خۆی بدرێتێ، بە بەها و ئاکار و سومبولەکان دادەنرێت، کە ئاماژەیەکە بۆ ڕەورەوەی ژیان، پیادەکردنی دادپەروەی لە نێوان مرۆڤەکاندا مەسەلەیەکی ڕێژەییە کە بەپێی بارودۆخ و کاتەکان گۆڕنکاری بەسەر دادێت)) (عەبدوڵلا، ٢٠١٧، https://yallairaq.com)، چەسپاندنی دادپەروەری بەپێی سەردەم و بارودۆخەکان دەگۆڕێت، لە پێناو خۆشگوزەرانی تاکەکانی کۆمەڵگەدا نەوە دوای نەوە فێر دەکرێن، دادپەروەر بن لەگەڵ یەکتر لە کاروباری ڕۆژانەیاندا، دایڤد هیوم پێی وایە دادپەروەری ((سروشتی نییە و خۆرسکانە سەرهەڵنادات، بەڵکو بەهۆی پەیوەندی نێوان مرۆڤەکان لەسەر بنەمای بارودۆخو ڕەوش و بەرژەوەندی گشتی سەر هەڵدەدات. بەواتایەکی تر دادپەروەری وەك دەزگایەك و سیستەمێك سەرهەڵدەدات)) (پۆلادی، ٢٠٠٥، ٩١)، کەوایە دادپەروەری خۆرسك نییە، بەڵکو بە گوێرەی ڕەوش و بارودۆخ و سەردەمەکەی وەکو سیستەمێك دادەڕێژرێت، بەگوێرەی پەیوەندی نێوان تاکەکان، لە ئەدەبی فۆلکلۆری کوردیشداو بەتایبەتی حەکایەت، بە چەندین شێوە باس لەو بەهایە کراوە و بە بەهایەکی بەرز داندراوە، وەکو لە حەکایەتی (یاسا)دا هاتووە، ((دەگێڕنەوە لە سەردەمی کۆن لەنێو کوردەواریدا، ڕۆژێ لە ڕۆژان هەیاسی فەیلەسووف بەپێی یاسا حوکمی لە سێدارەدانی بۆ نزیکترین و خۆشەویسترین دۆستێکی خۆی دەرکرد، لە ناو دادگا دەستی کرد بە گریان بۆی، پێیان گوت تۆ خۆت دادوەر و سەرەوەر بوویت دەتتوانی چۆنت بوێ حوکمت دابوایە، بۆچی بۆی دەگری؟ لە وەڵامدا گوتی: من بۆ ئەو خۆشەویستەم دەگریم کە گیروگرفتی زەمانە بەم دەردەی بردو یاساش لەسەری کردم، کە من بەو چاوە تەماشای بکەم، کە نەمدیووە و نایناسم، یاسا لە من و لەویش گەورەترە)) (گردەسۆری، ٢٠٢١، ٢٤٧). ئەگەر لەم حەکایەتە ووردبینەوە ئەوا دەبینین هەیاس ڕۆڵی

دادوەر دەبینێ و حوکمێکی دادپەروەرانە دەردەکات لەسەر خۆشەویسترین هاورێی، ئەویش بڕیاری لە سێدارە دانیەتی، ئەم بڕیارەش وادەکات دڵتەنگ بێت بۆ هاورێکەی، کاتێك خەڵکەکە لێی دەپرسن بۆچی دەگری؟ لە کاتێکدا بڕیار لە دەستی خۆت بوو، هەیاس وەڵام دەداتەوە، کە دادپەروەری لە کارەکەی وای کرد، پەیوەندی هاورێیەتی نەبووە ڕێگر لەبەردەم دەرکردنی بڕیاری دروست، بۆ ئەوەی یاسا سەروەر بێت، پەیوەندی هاورێیەتی لەبەرچاو نەگرت، ئەم هەڵسوکەوتەی هەیاس بووە جێی سەرسامی خەڵکەکە. ئەو حەکایەتە فێرمان دەکات پێویستە دادپەروەر بین لە کاروباری ڕۆژانەمان و هیچ پەیوەندیەکی کۆمەلایەتی کارمان تێ نەکات، هەروەها هەست وسۆز بەسەرماندا زاڵ نەبێت لە دەرکردنی بڕیاری دروست، لە لایەکی ترەوە پێویستە بەکردەوە دادپەروەری بچەسپێنین و یاسا سەروەر بێت لە ناو کۆمەڵگە تاوەکو هەموو کەسێك یەکسان بێت لەبەرامبەر یاسا، ئەوکات مافی هەموو تاکەکان پارێزراو دەبێت.

هەروەها لە حەکایەتی (حوکمی قەرەقوش)دا هاتووە، ((دەگێرنەوە لەسەردەمی قەرەقوشدا، جارێکیان پیاوێك لەبن دیواری ماڵێك دادەنیشێ، لە پڕ دیوارەکەی بەسەردا دەکەوێ و دەمرێ، برای کابرای مردوو شکایەت لەلای قەرەقوش دەکات، دەڵێ: برایەکم لە بن دیواری ماڵی فلان کەس دانیشتبوو، بەڵام لەبەر ئەوەی دیواری حەوشەکە زۆر چروك بوو، بەسەریدا ڕما و مرد، حاکم لە دوای خاوەن ماڵ دەنێرێ، خاوەنەماڵ دێت، حاکم لێی دەپرسێ: بۆچی دیواری ئەم حەوشەیەت هێندە چروك دروست کردووە، برای ئەم کابرایە لە بنی دانیشتووە دیوارەکە ڕماوە بەسەریدا و کابرا مردووە، خاوەن ماڵ دەڵێ: حاکمم خۆش بێ، من تاوانبار نیم فلان بەنای دیوارەکەی دروست کردووە، ئەو تاوانبارە، حاکم لە دوای وەستاکە دەنێرێ ئەویش دێت، حاکم لێی دەپرسێ: بۆ ئەم دیوارەت چروك دروست کردووە، برای ئەم کابرایە لە بنی دانیشتووە دیوارەکە بەسەریدا ڕماوە و کوشتوویەتی، وەستا دەڵێ: حاکمم خۆش بێ، من تاوانبار نیم، لە کاتی ئیش کردن لە دیوارەکە کیژی پاشا بێرە داهات جل وبەرگی هێندە جوانی لەبەردا بوو منیش سەیرم دەکرد بەهۆی ئەوە خافڵام بۆیە وا چروك بووە، حاکم لە دوای کیژی پاشای دەنێرێ و ئەویش دێت و حاکم لێی دەپرسێ: بۆچی فلان ڕۆژ جل و بەرگی هێندە جوانت لەبەر کردووە، ئەم وەستایە بەهۆی ئەم جوانیەوە خافڵاوە و دیواری ماڵی فلان کەسی وا چروك دروست کردووە، برای ئەم کابرایە لە بن دیوارەکە دانیشتوە و لەبەر چروکی ڕماوە بەسەریدا وکوشتوویەتی، کیژی پاشای دەڵێ: حاکمم خۆش بێ، من تاوانبار نیم، ئەم جل و بەرگانەم لە دوکانی فلان جوو کڕیووە، حاکم لە دوای جوو دەنێرێ و جوو دێت، حاکم ڕووداوەکەی لە سەرەتاوە بۆ دەگێڕێتەوە و لە ئەنجامدا جووەکە تاوانبار دەکات، کە بووەتە هۆی مردنی کابرا، حاکم ئەمری ئیعدامی بۆ دەردەکات، دەڵێن لەبەرئەوەی جووەی دوکاندار هێندە بەژن درێژ دەبێت ناتوانن ئیعدامی بکەن بۆیە بڕیار دەدات و دەڵێتە خزمەتکارەکان بڕۆن جووەکی کورتتر بهێنن جوو هەر جووە، ئەوانیش جووەکی تر دەهێنن و لە جیاتی ئەو ئیعدامی دەکەن(((گردەسۆری، ٢٠٠٦، ٥٣-٥٤)، لەم حەکایەتەدا حوکمی نادادپەروەری دەبینین، وەکو لە حەکایەتەکەدا دەردەکەوێت، حاکم بڕیارێکی نادروست دەدات دەربارەی ئەوکەسەی لە بن دیواری ئەو ماڵە دەمرێت، چونکە دەبوایە خۆی پێش ئەوەی دابنیشێت جێگەکەی هەڵبسەنگاندایە، حاکم لێکۆڵینەوە لەگەڵ هەمووکەسەکان دەکات تا دەگاتە کوتاڵفرۆشی خاوەن دوکان، لێرەدا حاکم بڕیارێکی نادادپەروەرانە دەدات بۆچی جلی جوانی فرۆشتووە بە کچی پاشا، هەر بەم هۆیەوە بڕیاری لە سێدارەدانی بۆ دەردەکات، کە کەسێکی جوولەکە بووە، دواتر بڕیارێکی تری تەواو نادادپەروەرانە دەدات کاتێك دەبینێ ئەوکەسە باڵای بەرزە ناتوانن لە سێدارەی بدەن، بۆیە دەڵێت: کەسێکی تر بێنن لە هەمان نەتەوە، کە ئەمەش تەواو پێچەوانەی یاسا و دادوەرییە، لێرەدا زۆر بە ڕوونی نادادپەروەری ڕەش هەستی پێ دەکرێت، لە ئەنجامدا بۆتە هۆی کوشتنی کەسێکی بێ تاوان، بۆیە ئەم ڕووداوە تاوەکو ئێستاش لە بیروهۆشی تاکەکانی کۆمەڵگەی کوردی ماوەتەوە و لە هەر شوێنێك نادادپەروەری هەبێت دەڵێن حوکمی قەرەقوشە. هەروەها سزا تەنها بۆ کەسی تاوانبارە و نابێت کەسی تر لە شوێنی ئەو سزا بدرێت بەهەر هۆکارو بیانووەك بێت، لە لایەکی ترەوە فێرمان دەکات نابێت زوو بڕیار لەسەر کەسێك بدەین بەڵکو دەبێت زۆر ژیرانە و دادپەروەرانە بێت تاوەکو بڕیاری دروست بدەین. هەر لەبارەی قەرەقوش ((ناوی تەواوی (أبو سعيد قراقوش بن عبدالله الاسدي)یە و بە (بهاءالدين قرقوش) ناسراوە، کاربەدەستێکی دەوڵەتی ئەیوبییەکان بووە، لەسەردەمی سەلاحەدینی ئەیوبی، دواتر بۆتە قازی لە میسر و وولاتی شام، ئەگەرچی حاکمێکی بەهێزی سەردەمی خۆی بووە و سەلاحەدینی ئەیوبی و ئەسەدەدین شێرکۆ پشتیان پێبەستووە، بەڵام کەسایەتی مەجازی

ئەو لە مێژوودا بە کەسێکی توند و خاوەن بڕیاری سەیر و سەمەرە ناسراوە و تەنانەت بوەتە ڕەمز بۆ توندیی)) (هەڵبجەیی، ٢٠٢٠، ١)، قەرەقوش وەکو حاکمێك لە میسر بەهۆی بڕیارە سەیرو سەمەرەکانی ناوبانگی بە دونیادا بڵاودەبێتەوە.

لە نموونەیەکی تردا، لە حەکایەتی (پێچکی ناخۆم) هاتووە، ((دەگێڕنەوە لە نێو کوردەواری، کابرایەك خاوەنی دوو ژنان دەبی، بە ناوی نەجیە و خەجێ ڕۆژەك دەرێ دەچمە ڕاوێ کەروێشکێکی دەگرم، سەلك بۆ خەجێ، پێچك بۆ نەجیەی، نەجیەش دەرێ ئەمن پێچکی ناخۆم، کابراش دەرێ دەبی بیخۆی، ئەویش دەرێ وەڵلا نایخۆم، بەم جۆرە دەبێتە دەمە قاڵێ و شەڕ هەڵدەگیرسێ، پیاوەکە دەست دەداتە چەکوشەکی لەسەری نەجیەی دەدات و خین بەسەریدا دێتە خوارێ، بەبێ ئەوەی کابرا بچێتە ڕاوێ)) (گردەسۆری، ٢٠٠٦، ٤٨)، لەم حەکایەتە بە ڕوونی نادادپەروەی ئەو کەسە دەردەکەوێت کاتێك جیاوازی دەکات لە دابەشکردنی خۆراك بۆ هەردوو خێزانەکەی، کە ئەمەش تەواو پێچەوانەی ڕیساکانی ئاینی و کۆمەڵایەتیە، نابێت جیاوازی بکرێت لە نێوان خێزانەکاندا، لە ئەنجامی ئەو نادادپەروەریە ژنە و پیاوەکە دەبێتە شەڕیان بەمەش ئاژاوە دروست دەبێت تا دەگاتە ڕادەی لێدان لە ژنەکەی، لێرەدا فێرمان دەکات ئەگەر دادپەروەر بین ئەوا بە دوور دەبین لە کێشە و گیروگرفت هەروەك چۆن ئەو کەسە ئەگەر دادپەروەر با هیچ کام لەم ڕووداوانە ڕوویان نەدەدا.

ئەنجام:

لە کۆتایی ئەم توێژینەوەیەدا، گەیشتینە ئەم ئەنجامانەی خوارەوە:-

١-بەشێکی زۆر لە زانا و فەیلەسووفەکان پێیان وایە ئامانج لە ژیان بەدەستهێنانی بەختەوەرییە.

٢-بەهایەکان ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕن لە ڕێکخستنی ژیانی کۆمەڵگە.

٣-وەکو سەرچاوەیەکی زانیاری لە حەکایەتەوە فێر دەبین، کە کەسی دادپەروەر هەمیشە دەبێتە خۆشەویستی خەڵك و وادەکات خەڵکی چاوی لێ بکەن، بەڵام بە پێچەوانەوە کەسی نادادپەروەر دەبێت بە نموونەیەکی خراپ لەناو کۆمەڵگە.

٤-دادپەروەری دەبێتە هۆی فەراهەمکردنی خۆشگوزەرانی، بەڵام نادادپەروەری دەبێتە هۆی گیروگرفت لە نێوان تاکەکانی کۆمەڵگە.

٥-لەم حەکایەتانەوە فێر دەبین، کە پەیوەندی کۆمەڵایەتییەکان نابێت کار بکەنە سەریاسای دادپەروەری.

لیستی سەرچاوەکان

یەکەم:کتێب بە زمانی کوردی:-

١-بن عبداللە، شیخ عبدالعزیز، (٢٠١٧)، ئیسلام بەرنامەی ژیانە، و/ محمد عبدالرحمن لطیف، کتێبخانەی زانستی بەسوود، کەلار.

٢-پۆلادی، کەمال، (٢٠٠٥)، مێژووی هزری سیاسی لە ڕۆژئاوا، و/ ئازاد وەڵەدبەگی و سیروان جەبار زەندی، بەرگی دووەم، چاپخانەی موکریان، هەولێر.

٣- جامباز، طارق، (١٩٨٦)، تێکستی هەشت چیرۆکی ئەفسانەی کوردی، چاپخانەی علاء، بەغداد.

٤-حەسەن، محەمەد فەریق، (٢٠١٠)، مەملەکەتی ماسی- حیکایەتی فۆلکلۆری، چاپخانەی ئاراس، چ٣، هەولێر.

٥- حەسەن، مەولود ئیبراهیم، (٢٠١٩)، وانەکانی خوێندنی کۆرسی ماستەر، کۆرسی یەکەم.

٦- رسول، شوکریە، (د)، (٢٠٠٣)، حەکایەتی خورافی کوردیی لە ڕووی مۆرفۆلۆژییەوە، چاپخانەی ئینستیوتی کەلەپوری کورد، هەولێر.

٧- رسول، شوکریە، (د)، (٢٠٠٥)، حیکایەتی گیانداران، چاپخانەی شڤان، چ١، هەولێر.

٨- ڕەسول، عیزەدین مستەفا،(د) (١٩٧٠)، ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی ، چاپخانەی دار الجاحظ، بغداد.

٩- شۆپنهاوەر، ئارسەر، (٢٠١٩)، حیکمەتی ژیان، و/ دانا محمد حسێن، چاپخانەی ڕێنما، چ١، سلێمانی.

١٠- عەبدوڵلا، ئیدریس، (د)، (٢٠١٤)، ئەدەبی میللی و فۆلکلۆریی بەرگری، بەرگی سێ یەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.

١١- علی، حسێن سابیر، (٢٠١٣)، باخی قەڵات، چاپخانەی شەهاب، چ١، هەولێر.

١٢-عیسی، هاوژین سلێوە، (٢٠٠٩)، بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعری شێرکۆ بێکەس دا، چاپخانەی سەردەم، چ١، سلێمانی.

١٣-غەریب، سازان جەوهەر، (٢٠١٣)، پاڵەوان لە حیکایەتی فۆلکلۆری کوردی (ناوچەی گەرمیان)دا، چاپخانەی کارۆ، چ١، کەرکوک.

١٤-کامیل، مەجدی، (٢٠١٣)، سوقرات ، و/ نەریمان عەبدوڵا خۆشناو و محەمەد وەسمان، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، چ٢، هەولێر.

١٥- گردەسۆری، جەمال، (٢٠٠٦)، سەربردەی کوردەواری، چاپخانەی دارا، چ١، هەولێر.

١٦-گردەسۆری، جەمال، (٢٠٢١)، نمەك، چاپخانەی سارا، چ١، سلێمانی.

١٧-مهرین، ن. میهرداد، (٢٠٠٩)، قوتابخانە فەلسەفیەکان، و/ سیدۆ داود علی، چاپەمەنی گەنج، چ١، سلێمانی.

١٨-نیك خولق، منسوورو سووق عەلی ئەکبەر، (٢٠١٣)، بنەماکانی کۆمەڵناسی، و/سیروان محمد حاجی، چاپخانەی موکریانی، هەولێر.

دووەم:کتێب بە زمانی عەرەبی:-

١٩-أبراهیم، نبیلة، (١٩٨٣)، اشکال التعبیر ڤي الادب الشعبي، دار نهضة مصر للطباعة والنشر، القاهرة.

٢٠-أرمن، کتاب،(٢٠٠٥)، أدب الأمثال الشعبیة عند الأرمن، ترجمة/ أکوب میخائیلیان، ١٢٤ (صفر)، ٣٤

٢١- بدوي،عبدالرحمن، (٢٠٠٣)، الموسوعة الفلسفة، منشورات زوی القربی، قم-ایران.

٢٢- پەتی، ، عمر ابراهیم عزیز (د)،(٢٠٠٧)، القیم السائدة ڤي القصص الشعبیة الکوردیة والعربیة، مطبعة دارا،ط١، اربیل.

٢٣- عطیة، احمد عبدالحلیم (د)،(٢٠١٠)، القیم الواقعیة الجدیدة، التنویر للطباعة والنشر، بیروت-لبنان.

سێیەم: نامەی ئەکادیمی کوردی:-

٢٤-حەمەکەریم، سەبور عبدالکەریم، (٢٠١٤)، چەمکی ژیان و مردن لە شیعری مەولەوی و مەولانای ڕۆمی دا، نامەی دکتۆرا، زانکۆی سلێمانی، سکوڵی زمان بەشی زمانی کوردی.

٢٥-محمد امین، توانا عثمان، (٢٠١٧)، ڕۆڵی بەهاکۆمەڵایەتییەکان لە ڕێکخستنی کۆمەڵگا، نامەی ماستەر، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر.

چوارەم: نامەی ئەکادیمی عەرەبی:-

٢٦-العجیلی، شذی عبدالباقي محمد، (١٩٨٥)، دراسة مقارنة للقیم ڤي الکتب المطالعة للمرحلة الثانویة ڤي الاوطن العربي، رسالة الدکتورا

غير المنشورة، جامعة بغداد، كلية التربية علم النفس.

٢٧-عبدالقادر، شخاب، (٢٠١٥)، دور القيم التنظيمية في الصراع داخل المؤسسة, رسالة الماجستير، جامعة محمد خيضر، بسكرة.

پێنجەم: فەرهەنگەکان:-

٢٨-عەبدوڵلا پور، هەژیر، (٢٠٠٨)، فەرهەنگی هەژیر (فارسی- کوردی)، چاپخانەی خانی، چ١، دهۆك.

٢٩-قەرەداخی، حەمەرەشید، (٢٠٠٦)، فەرهەنگی ئازادی (ئینگلیزی- کوردی)، چاپخانەی أسوه، چ١، سلێمانی.

٣٠- مجموعة من الكتاب (٢٠١٣)، المنجد في اللغة العربية المحاصرة، المكتبة الشرقية، ط٤، لبنان.

شەشەم: پێگەی ئەلیکترۆنی ئینتەرنێت:-

٣١-الجمال، محمد ،(٢٠١٨)، لە والی https://mawdoo٣.com gm وەرگیراوە

٣٢- پلامەر، ئارلین ،(٢٠٢١)، لە والی https://study.com/academy/lesson وەرگیراوە

٣٣- تەقی ، جەلال، (١٩٩٢)، لەیەکچوونی ئەفسانەی گەلان، گۆڤاری کەلەپوری کورد، سلێمانی، ژ. (١).

٣٤- خۆشناو، هێمن عومەر، (٢٠٠٧)، ڕۆڵی هەقایەتبێژ لە پێشخستنی هەقایەتدا، گۆڤاری ئاسۆی فۆلکلۆر، هەولێر، ژ. (٣١).

٣٥-عەبدوڵلا، کنێر،(٢٠١٧) لە والی https://yallairaq.com وەرگیراوە

٣٦- هەڵەبجەیی، نەریمان ،(٢٠٢٠) لە والی https://www.zaniary.com وەرگیراوە

حەوتەم: گۆڤارەکان:-

٣٧- لە واڵی Christian life وەرگیراوە

https://Christianity.org.uk/article/what-is-the -purpose-of-life

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360